

WORKERS OF THE WORLD, UNITE!

PROCEEDINGS OF THE KHARKOV STATE UNIVERSITY

FOR THE CELEBRATION
OF THE 130TH ANNIVERSARY
OF THE KHARKOV
UNIVERSITY

2-3
BOOK

EDITORIAL STAFF

Rector of the University ~~XXXXXXXXXXXX~~ (Editor in chief),
prorector of the scientific part L. I. GOOREWICH (Editor), prof.
N. I. AKHYESER, prof. N. P. BARABASHOV, prof. L. A. BOOLAKHOWSKY,
prof. I. N. BOOLANKIN, prof. A. W. JELEKHOWSKY, prof.
A. O. KORSHIKOV, I. N. KRAVETZ (responsible secretary), prof.
I. I. POPOV, prof. A. W. NAGORNY, prof. D. M. SINTSOV, prof.
D. N. SOBOLEV, prof. I. N. FRANCZEWICH, prof. E. S. KHOTINSKY

УЧЕНІ ЗАПИСКИ ХАРКІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ДО 130 — РІЧНОГО
Ю В І Л Е Ю
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

КНИГА
2-3

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ректор Університету ~~Л. І. Гуревич~~ (відповідальний редактор), проректор по науковій частині Л. І. ГУРЕВИЧ (заступник відпов. редактора), проф. Н. І. АХІЄЗЕР, проф. Н. П. БАРАБАШОВ, проф. Л. А. БУЛАХОВСЬКИЙ, проф. І. М. БУЛАНКІН, проф. А. В. ЖЕЛЕХОВСЬКИЙ, й. Н. КРАВЕЦЬ (відп. секретар), проф. А. О. КОРШИКОВ, проф. І. І. ПОПОВ, проф. О. В. НАГОРНИЙ, проф. Д. М. СІНЦОВ, проф. Д. М. СОБОЛЕВ, проф. І. М. ФРАНЦЕВИЧ, проф. Е. С. ХОТИНСЬКИЙ

І. Н. ЛИТВИНЕНКО

У гербарію українського інституту Рослинництва є зібрані в околицях м. Харкова екземпляри кульбаби, що їх визначили Є. М. Лавренко та М. І. Котов за *Taraxacum glaucanthum* (Led.) DC. Ці екземпляри справді ніяк не подібні до інших відомих на Україні видів роду *Taraxacum*, але вони не підходять також і до відомих з літератури описів *T. glaucanthum*.

Український „*T. glaucanthum*“ один час культивувався в Ботанічному саду і залишався постійний у своїх ознаках. Щодо його визначення виникла суперечка між Є. М. Лавренком та М. В. Клоковим. М. В. Клоков висловив сумнів щодо тотожності нашого виду із справжнім *T. glaucanthum* (Led.) D.C., який за літературними відомостями не переходить на захід за р. Волгу. Отже, питання з точним визначенням харківської рослини залишилося нерозв'язане і спірне. М. В. Клоков ознайомив мене з цією рослиною і висловив побажання, щоб я висвітлив пов'язані з нею спірні питання. Крім сумнівного визначення та кількох випадкових знаходжень про наш вид, власне, нічого певного не було відомо. Рослина мене зацікавила, і я з охотою взяв на себе обов'язок дослідити її.

Зібравши новий свіжий матеріал щодо нашої рослини в околицях м. Харкова та в Ізюмі я, передусім, знов порівняв наш *Taraxacum* з описом *T. glaucanthum* у флорах П. О. Федченка (6), П. Крилова (7), а також з описом у відомій монографії роду *Handel-Mazzetti* (1) і переконався в невідповідності опису до ознак нашого виду. Наш *Taraxacum* має зовсім іншу форму і розміри листочків обгортки, у нього, передусім, немає на цих листочках горбочків (*cornicula*), крім того, він відрізняється ще й кольором та розмірами сім'янки, співвідношенням довжини сім'янки та довжини носика, поширенням, умовами зростання тощо. Відмінних ознак набирався достатня кількість. У мене виникла думка, що ми тут маємо зовсім окремий вид, але остаточно висловлюватися в цій справі я не міг, поки докладніше не ознайомився з гербарними матеріалами *T. glaucanthum* (Led.) D.C., та з автентиком виду. Таким автентиком є екземпляри *Leontodon glaucanthus* Led., описані у „*Flora Altaica*“ (3). Під час командировки до Ленінграда я порівняв екземпляри нашої рослини з автентичним екземпляром Ледебур і остаточно констатував, що вони справді відрізняються від екземпляра Ледебур низкою згаданих вище ознак. Екземпляри в гербаріях Ботанічного інституту Академії Наук СРСР з Волги відрізняються і від автентика *Taraxacum glaucanthum* (Led.) D.C. і від наших екземплярів. С. В. Юзепчук їх визначає за *Taraxacum halophilum* Trautv., *Handel-Mazzetti* обох останніх видів не розрізняє. Нарешті, недавно описаний *Dahlstedt* (II) *T. bicornis* *Dahlstedt* теж відрізняється від нашої рослини знов таки наявністю горбочків на листочках обгортки¹⁾.

¹⁾ Згаданої роботи шведського ботаніка *Dahlstedt* (II) мені не довелося опрацювати в оригіналі, бо ні в Харкові, ні в Києві мені не вдалося її розшукати.

На моє прохання, М. В. Клоков привіз мені з Ленінграда для порівняння суцвіття цього виду. Екземпляри нашої рослини я надіслав разом із насінням до висіву для ознайомлення С. В. Юзенчукові, прохаючи його висловити свої заперечення проти відокремлення цього виду від *T. glaucanthum* (Led.) D.C., якщо такі заперечення в нього виникнуть. У всякому разі, ототожнити харківський вид *Taraxacum* з якимось із досі описаних я не міг, і мені навіть не вдалося підшукати для нього дуже близьких видів, бо від *T. glaucanthum* (Led.) D.C. та від споріднених із ним видів, наш відрізняється дуже яскраво.

З допомогою інших харківських флористів (крім М. В. Клокова, я висловлюю подяку за цінні вказівки та поради Н. О. Шостенко, І. Г. Зозу, М. І. Котову та Є. І. Бордзиловському), мені вдалося виявити географічне поширення нашого виду, його екологію та дещо з його біології. Крім використання гербарного матеріалу, я три сезони стежив за нашою рослиною в околицях ст. Мерези, Харківської області. Прийшовши до висновку, що ми в цій рослині маємо новий ще не описаний вид, я вирішив його описати, давши йому видову назву *Taraxacum Klokovi*. Нижче її подаємо опис цієї рослини:

TARAXACUM KLOKOVİ LITVINENKO SPEC NOVA

Sect IV. *Taraxaca scariosa* Hand.-Mazz. Monogr. 33

Radix verticalis, ramosus, ad 10 mm crassus, collo glabro, vix squamato. Folia 5—20 vel ultra, saepissime 10—13, suberecta, herbacea, subgalabra, juniora sparsim pruinosa, viridia, lanceolata, infra longe attenuata, 10—25 cm longa, 10—25 mm lata, saepissime remote sinuato-lobata, lobis retrosis, angustis, integris vel parce denticulatis, lobo terminali acuto, hastato. Scapi 3—5(10)-ni, subglabri, foliis aequilongi, serius superantes, 10—25 cm alti. Capitula 20—22 mm longa et involucra 14—17 longa, 8—12 mm lata. Involucri foliola atrovirentia, omnia eorniculata. Exteriora foliola interioribus latiora, eorumque longitudinis tertiam partem attingentia, adpressa, serius subpatentia, latiusve angustiusve ovata et in apicem obliquum attenuata vel apice obtusa, margine membranaceo in foliolis extimis, late ovatis nullo, in ceteris exterioribus paulum distincto, 4—7 mm longa, 2,5—4 mm lata. Foliola interiora 13—17-na, 15—17 mm longa. Flores pallide flavi. Achenia mellea, sulcata, in parte superiore copiose tuberculata 3,8—4 mm longa in cuspidem 0,8—1 mm longam contracta. Rostrum tenue, 6—9 mm longum. Pappus sericeus, albus, 6—7 mm longus, rostro brevior.

Floret 2/2 IV—1/2 V. Habitat in pratis subsalsis. Area geogr.: Ucraina silvatico-steppacea.

Typus speciei: Izjum, prov. Charkov. 10.V. 1932. Herb. In-ti Bot. Univers. Charkov.

A proximo *T. glaucantho* (Led.) D.C. involucri foliolis eorniculatis, acheniis brevioribus, pappo quam rostrum semper brevior, foliorum et foliolorum involucri forma etc. differt valdissime. Species ad nostram magis proxima vel similis mihi ignota. Spiciem nostram florae ucrainicae elementum endemicum et relictum putamus.

Speciem descriptam reverentissimo M. B. Klokovi, praeceptori meo ac magistro dedico.

Корінь вертикальний, розгалужений, до 10 мм завтовшки. Шийка потовщена, гола, рештка листків минулого року ледве помітні. Ли-

стіків 5—20 і дуже рідко більше, найчастіше 10—13, вони трохи скеровані вгору, тонкі, майже голі на час цвітіння (молоді рідко павутинясті), обернено-ланцетні, з довгим черешком, пересічно 10—25 см завдовжки, 10—25 мм завширшки. З кожного боку листок порізаний до $\frac{2}{3}$ кожної половини його, або глибше на вузькі, гострі, цілокраї, або рідше зубчасті, лопаті; кінцева лопать при вершку листка сплясовидна, загострена, нерівномірно зрізана з обох боків. Бічні лопаті розсунені і характерно назад відігнуті. Проміжні зубчикovidні лопаті між основними мало розвинені або їх немає; іноді окремі листки не порізані на лопаті, тільки дрібно й гостро зубчасті. Цвітоносних стрілок (1) 3—5 (10), вони під час цвітіння здебільшого зовсім голі, молоді подекуди рідко павутинясті разом із листками. Цілком розвинені стрілки 10—25 см заввишки, в кінці цвітіння вони трохи перевищують листки, на початку дорівнюють їм. Обгортки 14—17 мм завдовжки, 8—12 мм завширшки, суцвіття 20—22 мм завдовжки і завширшки. Листочки обгортки всі без горбочків, темнозелені, голі. Зовнішні, звичайно, в числі 13—17 під час цвітіння притиснені до внутрішніх і дорівнюють $\frac{1}{3}$ довжини їх, розміщені трьома колами черепичасто. Листочки першого кола, коли рахувати зовні, широко-яйцевидні з видовженим, зігнутим трохи на бік, виїкуватим верхнюком, без прозорого плівчастого краю, іноді при вершку блідорожеві, 4—6 мм завдовжки, 2,5—4 мм завширшки. Листочки другого кола трохи вужчі і трохи довші, з малопомітним прозорим плівчастим краєм. Листочки третього кола ще вужчі, аж до ланцетних, з тупим кінцем і ще довші, до 7 мм, теж із мало розвиненим плівчастим краєм. Внутрішніх листочків обгортки звичайно 13—17, вони 15—17 мм завдовжки, (1) 2—3 (4) мм завширшки, розміщені так само черепичасто трьома колами. Добре розвинений прозорий плівчастий край спостерігається лише в листочках третього, коли рахувати зовні кола. Листочки другого мають прозору плівку, розвинену лише з одного лівого, чи правого, прикритого боку. Квітки світложовті. Сім'янки сірожовті, мідяного кольору (*melleus*) за таблицею кольорів¹⁾, вкриті вертикальними борозенками та численними горбочками, останніми у верхній половині, 3,8—4 мм завдовжки, без пірамідки, пірамідка 0,8—1 мм завдовжки, з носиком, що має 6—9 мм завдовжки і довший від летючки. Летючка (*rappus*) біла, 6—7 мм завдовжки (рис. 1).

Цвіте 2/2—IV, 1/2—V; весняна рослина (проте, для екземпляра № 8 маємо 27—28 червня—друге цвітіння, чи помилка збирача в етикетці?).

Овочує V.

Росте на вогких, трохи засолонених (слабо карбонатного типу) луках.

Ареал: можливо, ендемічна рослина лісостепу УСРР.

Для характеристики типу рослинності, до якого належить Тагаха-

¹⁾ „Шкала цветов“ П. И. Мищенко. „Пособие для ботаников и зоологов при научных и научно-прикладных работах“. Извлечение из книги П. Я. Саккарда.

сум Klokovі Litvinenko, наводимо список рослин, зібраних і досліджених разом із нашим видом на луках коло ст. Мерефа (околиці Харкова) 10-го травня 1935 року. *T. Klokovі* траплявся досить часто (sp., сор. 3) в асоціації *Agrostis stolonizans* Bess., *Carex gracilis* Curt. (+ мохи) у супроводі таких рослин: *Taraxacum vulgare* Lam. Schk., *Geranium collinum* Steph., *Gallium palustre* L., *Plantago major* L., *Trifolium pratense* L., *Lysimachia nummularia* L., *Ranunculus repens* L., *R. Ficaria* L., *Caltha palustris* L., *Potentilla anserina* L., *Beckmania eruciformis* Host. та інші. Склад флори, як бачимо, дуже тривіальний.

Щодо географічного поширення виду, то ми зібрали на сьогодні такі відомості (рис. 2).

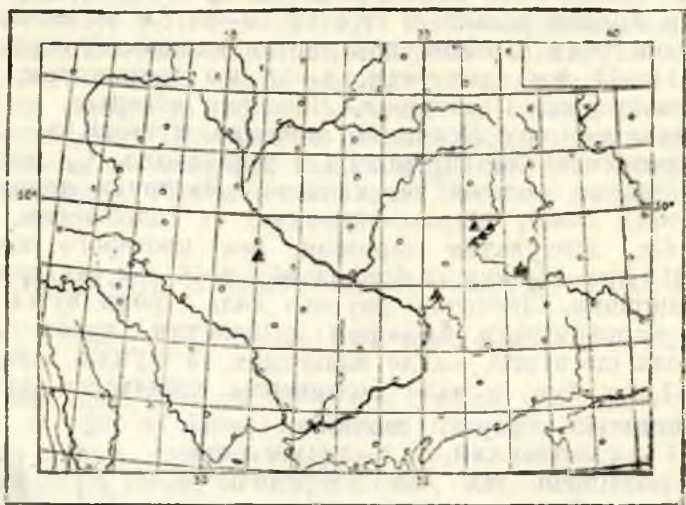

Рис 2

Поширення *Taraxacum Klokovі Litvinenko*

За гербарними матеріалами науково-дослідного інституту Ботаніки та українського інституту Рослинництва поширення *T. Klokovі* здавалося спочатку дуже обмеженим. Усі місця, де знайдено цю рослину, належали до басейна р. Північного Дінця. Екологічні умови скрізь однотипні — засолені луки. Це явище нам здавалося цікавим, бо таке обмежене поширення наводило на думку, що ми натрапили ще на один випадок вузького ендемізму, покищо невідомого для роду *Taraxacum* в українській флорі. Проте, все це потрібно було ще перевірити, то більше, що нашу рослину, як уже згадувалося, М. І. Котов визначив за *T. glaucanthum* (збори 1925 р. Зміївський район, ст. Бірки і інш.). Цей таки автор знаходження *T. glaucanthum* D.C. наводить і для Сталінського та Макіївського районів Донбасу (9). Знаходження *T. glaucanthum* для Донбасу наводить і Ю. Д. Клеопов (8).

Нас дуже зацікавило питання — що ж саме збирали згадані автори в Донбасі? Питання ще більше ставало цікавим, що за всіма нашими даними ні справжній *T. glaucanthum* D.C., ні *T. halophilum* Trav. у Донбасі зовсім не ростуть і сумнівним здавалося знаходження там *T. Klokovі*. Порівнявши донбасівські збори згаданих вище авторів з *T. Klokovі*, ми встановили, що ці збори нічого не мають спільного з *T. Klokovі*, як і з справжнім *T. glaucanthum*, а належать до форми *T. laevigatum* D.C.

• Проте, переглядаючи інші матеріали роду *Taraxacum* у гербаріях Київського інституту Ботаніки, ми знайшли нове місце знаходження *T. Klokovi*, а саме — збори М. Підоплічки в Звенигородському районі Київської області. Таким чином, виявилось зовсім нове місцезнаходження *T. Klokovi*, що належить уже до водозбору р. Буга (р. Синюха).

Це знаходження здавалося зовсім одірваним від Донецьких, але в гербарію Дніпропетровського інституту Ботаніки знайдено екземпляри *T. Klokovi* з різнотравних луків с. Добровілля, Новомосковського району. Цією знахідкою відкрито знаходження *T. Klokovi* і в Дніпровій системі. Отже, *T. Klokovi* поширений у межах цілої лісостепової смуги УСРР на засолених вогклях луках.

Очевидно з усіх нам відомих видів найближче наш вид підходить до *T. glaucanthum* D. C., проте, систематичне положення *T. Klokovi* ми ще остаточно не виявили. Віднесення його до *Sect. Scariosa* Handel-Mazzetti треба вважати за тимчасове. Дуже можливо, що *T. Klokovi* належить до якоїсь іншої або й до окремої секції, але встановити це, без спеціальних досліджень в цьому напрямі, ми, певна річ, не можемо.

Взагалі про рід *Taraxacum* у цілому треба сказати, що він потребує критичної аналітико-систематичної переробки. У цьому ми цілковито приєднуємося до думки Б. Н. Шішкіна, що „з огляду на вкрай незадовільний наявний матеріал, увесь рід потребує старанного дальшого вивчення“ (10, ст. 245), бо єдина, свого часу добра, монографія роду *Taraxacum* Handel-Mazzetti вже дуже застаріла і, зокрема, розподіл роду на секції в ній викликає в нас великі сумніви.

Від згаданого вище *T. glaucanthum* D. C. наш вид *T. Klokovi* Litvinenko відрізняється такими основними ознаками:

	<i>T. Klokovi</i> Litvinenko	<i>T. glaucanthum</i> (L. e. d.) D. C. (incl. <i>T. halophilum</i> Trautv.)
1. Морфологія:		
а) листочки обгортки:	без горбочків:	з горбочками:
б) форма листочків обгортки:	листочки широко яйцевидні з війкувато-видовженою верхівкою:	листочки яйцевидні без такої видовженої верхівки;
в) довжина сім'янки:	3,8 — 4 мм;	5 — 6,5 мм;
г) колір сім'янки:	жовтий;	світло-сіробурий;
д) летючка.	Коротка від носика (рідко дорівнюється йому).	завжди довша від носика.
2. Ареал:	Україна. Лісостеп.	Півден. Схід. Європ. част. СРСР, Урал, Зах. Сибір.
3. Екологія:	Вогкі засолені луки.	Вогкі солончаки.

Поза тим форма листків в обох видів зовсім не однакова і увесь габітус у *T. Klokovi* відрізняється від габітуса у *T. glaucanthum*.

Тип виду: м. Ізюм, Харківської області, УСРР. Вогкі засолені луки в заплаві р. Південного Дінця. 10/V-1932 р.(!!). Гербарій Харківського науково-дослідного інституту Ботаніки — Харківського Державного Університету.

Specim. exam.

У Харківській області.

1. М. Ізюм у заплаві р. Південного Дінця, вогкі засолені луки. 10/V-1932 р. М. В. Клоков (!).
2. Ст. Мерефа, луки й сирі місця. 15/V-1927 р. М. В. Клоков.
3. Околиці с. Мерефа, луки по р. Мож. 10/V-1925 р. М. І. Котов, А. В. Пряннішніков.
4. Задонецькі хутори Змієвського району. Луг у заплаві р. Південного Дінця 2/V-1925 р. Е. М. Лавренко.
5. Коробові хутори Змієвського району, вогкі луки по р. Південний Донець 1/V-1925 р. Е. М. Лавренко.
6. М. Зміїв того ж району. Околиці навколо біостанції і Коробових хуторів. На знижених луках по р. Південного Дінця багато. 1/V-1925 р. В. М. Лавренко, М. І. Котов, Н. О. Десятова, Шостенко, А. В. Пряннішніков.
7. Ст. Бірки Змієвського району, луки по р. Джунцу. 12-V-1925 р. відівилю М. І. Котов.
8. С. Печеніги і Лебяж'є, Вовчанського району. Луки по р. Південному Дінцю. Е. М. Лавренко. 27—28 VI-1925 р.

У Дніпропетровській області.

9. С. Добровілля Новомосковського району. Різнотравно-злаковий луг. 11/V-1927 р.

У Київській області.

10. С. Лисяча Балка (19/V-1924 р.), с. Луківка, (21-V-24 р.), с. Козацьке (13-V-24 р.), Звенигородського району, на вогких луках. М. Підоплічка.

Отже, наш вид певно, є ендеміком луків південної частини Лісостепу УСРР. Стоячи ніби особно в системі роду, він все ж виявляє систематичні зв'язки з південно-східними видами роду і, можна припустити, що є в нашій флорі елементом реліктовим. Самий факт існування такого виду в складі флори луків Лісостепу заслуговує, на нашу думку, великої уваги і дальшого докладного вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Dr. v. Handel-Mazzetti. Monographie der Gattung Taraxacum p. 44. (1907)
2. Ledebour. Icones plant. Fl. Ross. I, p. 9(1829).
3. Ledebour. Fl. Altaica IV, p. 151 (1833).
4. Ledebour. Fl. Rossica II, p. 814 (1846).
5. De Candolle. Prodr. g. veg. VII p. 147 (1838).
6. Б. А. Федченко и А. Ф. Флеров. „Флора Европейской России“, ст. 1051. (1910).
7. Н. Крылов „Флора Алтая и Томской губернии“, т. III, ст. 741.
8. Ю. Д. Клеопов. „Доповнення до флори Сталінської округи“. Вісник Київського Бот. саду, випуск X. Київ. 1929.
9. М. І. Котов. „Нові та цікаві рослини для Сталінського та Макіївського районів Донбасу“. Вісник Київського Бот. саду, випуск XVII. 1934 г.
10. А. А. Гроссгейм. Флора Кавказа. IV (1934).
11. Dahstedt. H. Über einige orientalische Taraxacum Arten — Acta Hort. Bergiani t. IX. Uppsala 1925.

Summary

I. N. Litvinenko. A new Taraxacum-species of the Ukrainian flora.

There is described a new species of the genus Taraxacum T. Klovski Litvinenko from the environs of Kharkov, resembling to T. glaucanthum (Led.) D. C.